

Damir Matanović

SVAKODNEVICA NA GRANICI HABSBUŠKE MONARHIJE I OSMANSKOG CARSTVA. MIKROKOZMOS BRODSKE PUKOVNIJE I GRADAČAČKE NAHIJE OD KRAJA 18. DO SREDINE 19. STOLJEĆA

U vrijeme kada su po naredbi Dvorskog ratnog vijeća, a pod nadzorom generala Franza Leopolda baruna von Engelshofena, stvorene Gradiška, Brodska i Petrovaradinska pukovnija – tri vojno-teritorijalne jedinice Slavonske vojne krajine, njihovi pandani (ili uzori) s desne strane rijeke Save već su postojali. Do te 1747. godine u Bosni su oformljene brojne kapetanije i agaluci čija je organizacija kroz dva velika rata iz prve polovice 18. stoljeća očvrstnula. Tako je stanovništvo s obala Save svrstano u vojne postrojbe bez želje i mogućnosti da napadne onu drugu stranu, ali sa strahom da ona druga strana ipak ne pokuša atak.

No, postavlja se pitanje da li je to “zveckanje oružjem” s jedne i druge strane onemogućilo komunikaciju stanovništva s jedne i druge obale Save, da li su postojale veze među ljudima i kakve su one bile? Povijest nas uči da ne postoji tako jako čuvana granica da ju se ne može prijeći. Stoga ostaje samo pitanje: koji su modusi komunikacije stanovništva Bosne i Slavonije od sredine 18. do sredine 19. stoljeća? Premda bismo pritom trebali promatrati krajiške pukovnije, ili konkretnije Brodsku pukovnicu, kao “obične” teritorijalne jedinice, te ih uspoređivati s bosanskim parnjacima. Gradačaćkom i Derventskom kapetanijom, upravno-teritorijalnim jedinicama koje se svojom sjevernom granicom u potpunosti naslanjaju na Slavonsku vojnu krajinu, zbog uloge vojske u Vojnoj krajini, to jednostavno nije moguće. Naime, habsburške vojne vlasti su još 1710. prišle organiziranju sanitarnog kordona duž granice s Osmanskim Carstvom.

Ta parstotina metara široka i 1.700 kilometara dugačka vojno-sanitarna teritorijalna institucija odijelila je na mehanički način Habsburško od Osmanskog Carstva.

Zvanično objašnjenje svrhe formiranja tako glomazne institucije ističe želju da se onemogućí prenošenje kuge i drugih kužnih zaraza iz dubina Balkana u Podunavsku Monarhiju. Ta svrha je po habsburškim vlastima opravdavala potpuno odjeljivanje stanovništva Slavonije i Bosanskog ejaleta. Daljnjem "odjeljivanju" značajno je pridonijela institucija kontumaca, tj. jedinih mjesta preko kojih je bio dopušten prijelaz iz Osmanskog u Habsburško Carstvo i obrnuto. Na prostoru Brodske pukovnije jedini kontumac se nalazio u Brodu na Savi, a potreba dobivanja putovnice od uprave kontumaca i vojnih vlasti krajine te obavezna karantena, koja je mogla potrajati do 42 dana dodatno su otežavali komunikaciju među carstvima.¹ Stoga je jasno da su granicu prelazili oni koji su morali ili oni kojima se to isplatilo, a među njima zasigurno su najbrojniji trgovci.

Trgovina Brodske pukovnije i Bosne

Usprkos nametnutim ograničenjima i preprekama, trgovački put iz Bosne do Broda na Savi i Brodske pukovnije bio je jedan od najvažnijih trgovačkih putova koji je spajao Osmansko Carstvo s civilnom Slavonijom - *Provincijalom* i Ugarskom.

Visina carine na trgovinu između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva određena je još 1718. godine, trećim člankom *Požarevačkog mira*. Po tome su habsburške vlasti ubirale carinu od 3 % vrijednosti uvezene robe, dok robu namjenjenu izvozu nisu carinili. Osmanske vlasti u Bosni također su odredile osnovnu carinu od 3 %, tzv. *selamet aktsesii* ili *selamet resm*. Tripostotna carina među državama potvrđivana je i 1784., 1818. i 1838. godine.² Sustav dogovornih carina napušten je tek 1851. godine, kada Habsburška Monarhija počinje uvoditi sustav zaštitnih carina (*Schutz-zollsystem*),³ a kako nam pokazuje pismo Visoke Porte bosanskom Čaredin/Chareddin paši, direktna trgovina trgovaca iz Habsburške Monarhije s Bosnom i Hercegovinom (...*ihrem direkten Vehrkehr mit Bosnien und Herzegovien...*) također je 1851. bila dodatno ocarinjena (*Zuschlagzoll*).⁴ Uvoz je ocarinjen s dodatnih 2 %, a izvoz s dodatnih 9 % (2 % *bei der Einfuhr* und 9 % *bei der Ausfuhr*).⁵ Tako su sredinom 19. stoljeća carine porasle na 5 % pri izvozu odnosno 12 % pri uvozu u Bosnu.

¹ Rothenberg, Günther, *The Military Border in Croatia 1740-1881.*, (Chicago, London 1966.), 48.

² Demian, Johann A., *Statistische Beschreibung der Militaer Grenze I*, (Beč, 1806./1807.), 148.

³ Matković, Petar, *Statistika Austrijske carevine*, (Zagreb 1861.), 228.

⁴ Državni arhiv Slavonski Brod (dalje: DASB), kut 91, 1851. 38/3.

⁵ Isto.

U isto vrijeme, osmanske su vlasti novim propisom o trgovini podanike habsburške krune izjednačile s engleskim ili francuskim trgovcima, tj. pod naslovom sretne dopreme veće količine robe ili pristanka trgovačkog broda u neku od luka Osmanskog Carstva trgovci su morali platiti 300 aspri.⁶ Isti su uvjeti vrijedili i za trgovanje sa Srbijom, Vlaškom i Moldavom. Vrijedno je istaknuti da je 31. siječnja 1842. godine srpski knez Mihajlo Obrenović poslao dopis Slavonskoj generalkomandi u kojem je obavještava da u Srbiji ne vrijede osmanski trgovački zakoni niti razne valute u Srbiji nemaju istu vrijednost kao u Osmanskom Carstvu.⁷ Kako se čini, niti su osmanske, a niti su habsburške vlasti tom pismu pridavale posebnu važnost.

No trgovački putovi iz Srbije redovito su završavali u Zemunu tako u slučaju da su nastojanja Mihajla Obrenovića i zaživjela ne bi znatnije utjecala na trgovačku aktivnost u Brodu na Savi. Jedino razdoblje u kojem je Brod preuzeo ulogu Zemuna bilo je razdoblje ratovanja protiv Francuskog Carstva 1806. – 1814. godine, kada se u Brod slijeva sva osmanska trgovina s Habsburškom Monarhijom. Uzrok zbog kojeg su prema Brodu skrenuti trgovački putovi koji su ranije završavali u Zemunu jest Karađorđev ustanak i nemiri koji su potresali Srbiju nakon 1804. godine. Vrhunac brodske trgovine zasigurno treba tražiti između godina 1810. i 1813., kada preko Broda teče sav uvoz engleske robe u Monarhiju. Brod je u tom razdoblju bio glavno mjesto preko kojeg se kršila Napoleonova “kontinentalna blokada” prema Britaniji. Preko Broda je u to vrijeme u Monarhiju stizala engleska tkanina, ali i velike količine kolonijalne robe, prije svega kave, čaja, začina, šećera, pamuka i južnog voća. Nije nemoguće da su upravo u ovom vremenu Brođani naučili uživati u okusu kave i drugih zašećerenih napitaka koje, kako nam pokazuje Mijat Stojanović, vojnici i seljaci Brodske pukovnije nisu upoznali sve do četvrtog desetljeća devetnaestog stoljeća.⁸ Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi za godinu 1812. pod naslovom “Krijumčarenje trgovačke robe u luci u Brodu” bilježi: “Krijumčarenje robe s gotovo svih strana istoka, u luci u Brodu, koja je ove godine postala veoma glasovita u cijeloj Austrijskoj monarhiji, iz dana se u dan povećava. Kad se barem ljudske mane ne bi umnažale! Grci, naime, Anatolci, Makedonci, Turci, Albanci svoj su kosmati, himbeni, lukavi, prevrtljivi i sebični značaj prenijeli već (nažalost) i na naše. Tko će pomoći puku Broda, kojega su iskaznicu vjere i izvanrednu revnost u vjers-

⁶ “...unter dem Titel eines Willkommens, oder glücklicher Ankunft in einem ottomanischen Hafen nach III. Artikel Posarovicser Friedenstraktats mit 300 Aspren zu entrichten haben.” Isto.

⁷ DASB, kut. 31, I/1842.

⁸ Školski muzej Zagreb, Mijat Stojanović, *Sgode i nesgode mog života* (rukopis).

kim pitanjima naši pređi slovima ispísali, a sada su ih stranci skrenuli s puta jednos-tavnosti i ćudoređa njihovih predaka."⁹

Svojevrsna pacifikacija u Europi nakon tzv. Bitke naroda značila je prestanak "kontinentalne blokade" i prosperitetnog razdoblja Broda na Savi. K tome, kuga koja je 1814. izbila u Bosni i u Bosanskom Brodu, samo u rujnu te godine pokosila 39 ljudi, u potpunosti je vratila osmansku trgovinu na stare putove, tj. prema Zemu-nu, te prekinula zlatno doba brodske trgovine.¹⁰

Izuzev tog kratkog razdoblja u kojem je opskrbljivao ćitavu državu, Brod je bio središnje mjesto preko kojeg se odvijala trgovina Slavonije s Osmanskim Carstvom. Postoji više razloga zbog kojih su trgovaćki putovi iz Osmanskog Carstva išli prema Brodu, a osnovni je već spomenut, tj. jedini kontumac, odnosno jedino mjesto u ko-jem se mogla provesti karantena ljudi, stoke i robe, nalazio u Brodu. Nerijetko su os-manski trgovci iskorištavali ćinjenicu da je roba morala proći karantenu, te su kon-tumac koristili kao skladište svoje robe.¹¹

Analiziramo li popis robe koja je prolazila karantenu u kontumacu Brod, vidi-mo da životinje i proizvodi životinjskog porijekla ćine glavninu uvoza iz Osmans-kog Carstva.¹² Potvrđu tome možemo naći i u popisu robe koja je vojne godine 1804. preko Broda uvezena u Vojnu krajinu.¹³ Tako je uvezeno: 4.108 komada govedih koža, dvije konjske kože, 217 vućjih koža, 2.801 jazavćeva koža, 40 koža divoko-ze, 67.448 ovćjih i kozjih koža, 124 vidrine kože, 34 kunine kože, tri tvorove kože, 7 zećjih koža, 271.944 korpi, 6 targuća (bisaga, torbi koje se vješaju o sedlo), 2.050 svežnjeva dlake, 1.302 para obuće, 287 funti predene svile, 22 funte pamuka, 584 funte pamučnog konca, 19.776 funti ovćje vune, 1.884 funte kozje dlake, 108 re-pova lisice i kune, 3.207 remenarskih proizvoda, 13.316 drvenih predmeta, 7 funti keramićkih lonaca za lule, 148 funti duhana, 23.443 funte žutog varka (auripigmen-ta), 238 funti crnih gloginja, 114 funti šiške (šišarki), 294 funte loja, 40 funti sapuna, 420 funti riže 416 funti luka, 12 centi slanine, 150 lubenica, 27.550 komada rakova, 178 kornjaća, 28 centi ribe, 30 srna, 39 komada peradi, 105 janjadi, 625 ovaca i koza, 23 teleta, 732 goveda, 63 konja i 642 svinje.

Premda je te godine iz nekog razloga uvezen relativno mali broj svinja, one su bile glavna vrsta robe kojom se trgovalo i koja je preko Broda išla u Brodsku pukovnicu te Provincijal. Brod je, uz Kostajnicu, bio glavno mjesto za uvoz svi-

⁹ *Kronika franjevaćkog samostana u Brodu na Savi II (1806.-1833.)*, (Slavonski Brod, 1997.), 149.

¹⁰ Isto, 205.

¹¹ Buczynski, Alexander, *Gradovi Vojne krajine*, I, (Zagreb, 1997.), 43.

¹² Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA) Slavonska generalkomanda (dalje: Sgk), 1771. kut. 7-7.

¹³ J. Demian, *Statistische (...)*, 165, 166.

nja iz Bosne u Vojnu krajinu. Iz Brodske pukovnije svinje su tjerane na đakovački, osječki ili požeški sajam, a odatle na ugarsko tržište. Trgovina svinjama odvijala se dok je Brod na Savi bio vojni komunitet, ali se nastavljala nesmanjenim intenzitetom i u vrijeme kada je Brod bio obično selo u sastavu 1. Podvinske satnije. Tako se u statističkom opisu Vojne krajine Johanna Demiana iz 1806. godine nalazi podatak da je s preko područja Broda u Brodsku pukovniciju te u Provincijal i unutrašnjost Monarhije 1800. godine iz Bosne uvezeno 25.725 svinja, čija je vrijednost bila 191.681 forinta. Godinu kasnije uvoz je povećan na 27.679 svinja, kojima je vrijednost bila 229.268 forinti.¹⁴ Demianovi podaci zasigurno, i zbog broja uvezenih svinja i zbog vrijednosti novca koji je u toj trgovini kolao, izazivaju nevjericu. No, iako broj uvezenih svinja izaziva nevjericu, potvrdu ispravnosti tog podatka možemo naći u činjenici da je još veći broj svinja ostajao u Brodskoj pukovnici. Naime, prema ondašnjim proračunima, u 4.912 kuća, koliko ih je bilo u Brodskoj pukovnici, krajišnici su za svoje potrebe uzgajali preko 70.000 komada svinja, tj. prosjek je bio oko 15 svinja za svaku kuću.¹⁵ Istovremeno je u čitavu Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu iz Bosne uvezeno 500-600.000 svinja.¹⁶ Usporedimo li taj broj s 187.000 uvezenih svinja 1778.-1779. godine, iznenađujući je porast uvoza.¹⁷ Međutim, više od samog broja uvezenih svinja dvojbe izaziva zaradena suma novca. Naime, prema Demianovim podacima jedna je svinja vrijedila oko 8 forinti, a podaci iz drugih izvora ukazuju da je cijena svinja bila znatno niža. Tako je "Šumskim uredbama" iz 1787. godine bilo propisano da vlasnik svinja koje naprave štetu u šumskom zabranu mora platiti kaznu koja iznosi 9 forinti za svaku svinju, tj. višestruku vrijednost svinje.¹⁸ Cijena svinja još konkretnije je navedena u slučaju krađe koji se dogodio 1785. u Sikirevcima. Naime, 30. ožujka 1785. grupa lopova iz Osmanskog Carstva, tj. *Turaka* kako se navodi u izvoru, opljačkala je kuću sikirevačkog trgovca Marjanovića, te mu, uz ostalo, ukrala i novac kojim je mislio kupiti tisuću komada svinja.¹⁹ Marjanović je za kupovinu svinja bio namijenio 1200 forinti. Uz to mu je bilo ukradeno i 8 velikih svinja, kojima je vrijednost bila 40 forinti.²⁰ Slijedom tih

¹⁴ Isti, 153.

¹⁵ Österreichisches Staatsarchives Kriegsarchiv Wien (dalje: ÖSta KA) Hofkriegsrath (dalje: HKR) 1756. 11-703/3.

¹⁶ Valentić, Mirko, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849. - 1881.*, (Zagreb 1981.), 62.

¹⁷ Bičanić, Rudolf, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, (Zagreb, 1952.), 51.

¹⁸ HDA Babogredska satnija (dalje: BS), *Sumske uredbes* 1787.

¹⁹ ÖSta KA HKR 1785. 25-817.

²⁰ Specifikacija ukradene Marjanovićeve robe pokazuje neuobičajeno bogatstvo za Vojnu krajinu. Naime Marjanoviću je ukradeno još 18 goveda, 4 konja, 30 ovaca, 15 tovara kukuruza, 3 tovara

podataka možemo zaključiti da je cijena jedne svinje bila od 1 do 5 forinti, te stoga Demianove podatke moramo uzeti s oprezom.

Iz Bosne su se najčešće uvozile mlade i mršave svinje, koje su bile dohranjivane žirom u krajiškim šumama te su, tako uhranjene, prodavane na navedenim sajmovima.²¹ Dohrana svinja za tržište, tzv. žirovanje, predstavljala je jednu od rijetkih mogućnosti da krajišnici u Vojnoj krajini zarade gotovi novac kojeg je vlada la stalna nestašica.

Prema Hietzingeru 1800. godine kroz Brod je u Monarhiju uvezeno i 25.735 grla sitne i krupne stoke, kojoj je vrijednost bila oko 236.319 forinti. Taj broj se 1801. godine povećao na 37.492 grla uvežene stoke, kojoj je vrijednost bila 398.738 forinti.²² Osim stoke, kroz Brod na Savi u Monarhiju su se uvozili i drugi proizvodi i poluproizvodi Osmanskog Carstva.

Popis, međutim, ne donosi podatke o količini uvezene odjeće, sadnica voća, bakrenih posuda, pokrivača i sličnih turskih obrtničkih predmeta, koji su u Krajini i Monarhiji imali veliko i stalno tržište. No, tim se predmetima uglavnom trgovalo na raštelima koji su se u Brodskoj pukovnici nalazili u Rajevom Selu, Županji i Šamcu. Naime, na raštelima se smjelo trgovati samo takvom robom koja nema "otrov"²³, tj. koja ne može donijeti zarazu kuge, premda je upravo jedna ženska haljina, donešena u Irig iz Osmanskog Carstva 1795. godine, izazvala epidemiju koja je u Srijemu pobila stotine ljudi.²⁴

Nisu, međutim, zabilježeni službeni kvantitativni podaci o vrlo živoj trgovini drvom, no iz niza sudskih sporova zorno se vidi da je vojni komunitet Brod bio mjesto preko kojeg je tekao uvoz tzv. mekog drveta iz Bosne u Krajinu.

Slučaj sličan trgovini drvom jest i pitanje izvoza iz Vojne krajine u Bosnu. Zajedničko im je nepostojanje kvantitativnih pokazatelja. U literaturi se redovito spominju tri glavna izvozna proizvoda Vojne krajine: životinje, med i svila. Životinje su redovito izvožene u Provincijal i unutrašnjost Monarhije, a isto tako i svila. Mogli bismo tvrditi da je Slavonska vojna krajina u Bosnu izvozila med, budući da je on glavni zaslađivač za ljude islamske vjeroispovjedi, ali niti taj zaključak se ne bi mogao potkrijepiti konkretnim podacima. Čini se stoga da su glavni izvozni proiz-

pšenice, 15 vozova sijena, 2 kočije, 2 bakrena kotla, 1.000 sadnica voća, 6 kaca loja, 50 govedih i vučjih koža koje je uvezao iz Bosne, tave, gunjci itd., sve skupa u vrijednosti od 2.275 forinti. Isto.

²¹ Csaplovics, J. *Slavonien und zum Theil Croatien*, 1., (Pesth, 1819.), 131, 132.

²² Hietzinger, Carl B., *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, 2., (Wien 1817-1823.), 325.

²³ Krajasich, Peter, *Die Militärgrenze in Kroatien*, (Wien 1974.), 216.

²⁴ Csaplovics, *Slavonien ...*, 1., 332.

vod bile žitarice, ponajprije kukuruz. Kako nam pokazuje pismo bosanskog vezira Sulejman paše²⁵ brodskom "Oberšteru" bilo je teško zadovoljiti bosanske potrebe za žitaricama.²⁶ Naime, Sulejman paša obavještava «Oberštera» da mu nedostaje žitarica, a budući da kreće u pohod na Srbiju, bit će mu potrebne sve moguće zalihe, stoga ga moli da javi svim brodskim trgovcima da donesu robu. Bosanski vezir javlja: "... hoću da pogodimo ječam i brašno i kruh i sol za gotove novce. Ko koliko uzme...ostalo kao duhan, kao lubenice i maslo i sve što kako može onako neka i prodaje."²⁷ Budući da su žitarice potpadale pod robu koja nije mogla prenijeti zarazu kuge, njima se nije trgovalo samo preko konutmaca Brod već i na skelama diljem pukovnije. Osobitu važnost u trgovini kukuruzom imala je skela u Šamcu, preko koje se opskrbliivala čitava Gradačačka nahija.

U sferu nedopuštenih trgovačkih aktivnosti spadaju slučajevi zabilježeni u vojnim spisima 1780-ih godina. Naime, uzduž slavonske obale Save protezala se "kopitnica" (*Treppelweg*), vučni put za brodove teglenice. Takvog puta, a ni postaja s konjima za vuču, s bosanske strane nije bilo, te je transport velikih količina robe bio znatno otežan. Zato ne iznenađuje informacija koju je 28. 12. 1782. Dvorsko ratno vijeće prosljedilo Slavonskoj generalkomandi, a po kojoj kopitnicu koriste i brodovi osmanskih trgovaca.²⁸

Trgovci su, podmićući krajišnike na kordonu, osiguravali sebi brži i sigurniji prijevoz robe.²⁹ Pokušavajući zaustaviti takvu praksu, vojne su vlasti određivale da krajišnici kordonsku službu vrše na nepoznatom terenu drugih satnija Brodske pukovnije. Već su 1783. godine zabilježena prva oduzimanja brodova osmanskih trgovaca.³⁰ Istodobno je Slavonska generalkomanda razmatrala prijedlog da se osmanskim trgovcima, uz naknadu, dopusti korištenje kopitnice.³¹ Jedan od glavnih razloga za odbijanje tog prijedloga bilo je mišljenje da se brodovima krijumčari roba u Habsburšku Monarhiju.

Osim trgovaca, na vrata broskog kontumaca s nadom su gledali i prebjezi ili izbjeglice iz Bosne.

²⁵ Izvor ga bilježi kao Sulejman pašu Sarajščera.

²⁶ Arhiv obitelji Brlić Slavonski Brod (dalje: AOB), 35/15.

²⁷ Isto.

²⁸ HDA Sgk, 1783. 44-2.

²⁹ Krunoslav Tkalac, *Babogredska kompanija*, (Županja 1970.), 48.

³⁰ HDA Sgk, 1783. 30-23.

³¹ Damir Matanović, *Zadnje godina službovanja Matije Antuna Relkovića – Babogredska satnija 1782. – 1786. godine, Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća*, (Zagreb – Davor 2000.), 74.

Prebjezi i izbjeglice

Na Vojnu krajinu i na Habsburšku Monarhiju znatno su utjecale skupine ljudi koji su, slijedeći vjekovima utabavane migracijske staze, napuštale Osmansko Carstvo u nadi da će u Monarhiji naći bolji život. Kako se čini, te skupine su utjecale na stanje u Brodskoj pukovnji kada su uspijevale prijeći Savu, ali još više onda kada im je prijelaz bio onemogućen. Usprkos tome što su se ponekad pojedinci, kao jedan Crnogorac 1756. godine,³² ili poneka skupina, kao grupa od 18 obitelji (181 duša) 1780., naselili u Brodskoj pukovnji, znatno većem broju ljudi bio je onemogućen prijelaz.³³ Fasciniraju slučajevi iz 1780. i 1798. godine, kada je u Brodsku pukovnju pokušalo ući više od 1.000 obitelji.³⁴ Kada je 1798. godine iz Tešanjskog kadiluka u Brodsku pukovnju pokušalo prijeći tisuću obitelji, Dvorski ratni savjet nije dozvolio prijelaz, već je apelirao na osmanskog poslanika u Beču da traži od Porte blaži tretman prema tim ljudima. Slavonska je generalkomanda pritom naredila Brodskoj pukovnji da, u slučaju ako nekolicina ipak prijeđe Savu, ne dozvoli njihovo zadržavanje u Vojnoj krajini, već da ih šalje dublje u unutrašnjost. Početkom 19. stoljeća propisane su stroga pravila - *Cordons Instructions*, kojima su potpuno zabranjeni prijelasci i nastanjivanje ljudi iz Osmanskog Carstva na prostoru Vojne krajine. Krajišnici niti u kojem slučaju nisu smjeli dopustiti prijelaz "uskoka" koji bi se nastanili na lijevoj obali Save.³⁵ Naredbe, međutim, nisu mogle spriječiti ljude iz Bosne da pokušavaju prijeći rijeku Savu. Uzrok za bijeg katolika (premda su zabilježeni i slučajevi nekolicine prebjega islamske vjeroispovjedi, oni su ipak izuzetak, dok su prebjezi katolici pravilo) iz Osmanskog Carstva u Habsburšku Monarhiju najčešće je proganjanje i pljačkanje od strane osmanskih velikaša. Zanimljiv je izvještaj brodskih trgovaca iz Derventske nahije, koji ocrta odnos Osmanlija prema raji.³⁶ Po tom izvještaju "abudir" Adži Alibeg, sakupljač poreza u Derventskoj nahiji, "Čovik je vehoma dobar, ali badava kada priko ostali ništa učiniti raji dobra nesmije jerbi bilo od njega što i od Ševfk Efendije." Alibegovu "dobrotu" ilustrira slučaj kad je on "prid Božić izišo da kupi porez zaostavši i svakog koji raja neima od kuda platiti ali ustira na Tavan kućni, pak nameće ajdamakah kukuru-

³² ÖSta KA HKR, 1756., 81-4/439.

³³ HDA Sgk, 1781. 1343/1781.

³⁴ HDA Sgk, 1780. 17-2 i Slavko Gavrilović, *Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan – Podunavlje XVIII i XIX stoleća*, (Beograd 1969.), 219, 220.

³⁵ HDA BS, *Cordons Instruction*.

³⁶ AOB, kut. 18, sv. 13.

zni u peć, i pospe po ajdamacima Paprike i tako Dim idje siromašnim Krstjanim u oči, ali na Zimi po vas cio dan i noć ustira na Stablo.” Premda postoji mogućnost da izvještaj u potpunosti autentično ne prenosi spomenuti događaj, ipak ocrtava model ponašanja pojedinih osmanskih velikaša.

Budući da je pritisak skupina prebjega i izbjeglica na hrvatske granice bio najjači u vrijeme unutrašnjih previranja u Bosni i Osmanskom Carstvu, razumljiv je strah Habsburgovaca da prebjezi ne postanu razlog narušavanja krhke *pax turcica*.³⁷

Premda bi se moglo očekivati da je socijalna situacija prebjega iznimno teška, popis osoba koje su 12. i 15. ožujka 1831. iz Bosne preko konutmaca Brod prebjegle u Brodsku pukovniciju pokazuje da tome baš i nije tako.³⁸ Naime, tada je prešlo 11 obitelji s ukupno 54 člana. Među njima je bila najsiromašnija obitelj Save Milosavca, koja je od imovine imala tek dva handžara, nešto drvenih dasaka i jednog vola, ali zato su druge obitelji bile znatno bogatije, pa je obitelj Despotović sa sobom povela 6 volova, 11 krava, 17 ovaca i 10 janjadi.

Priliku za poboljšanje životnih prilika u prelazanju granice vidjele su još neke kategorije ljudi. No, za razliku od prebjega kojima je cilj bio jednom za svagda prijeći granicu, drugim kategorijama ideal je bilo što češće prelazanje Save jer svaki uspješni prelazak značio je povećanje materijalnog bogatstva. Takvo shvaćanje zasigurno je prevladavalo kod krijumčara i lopova.

Krijumčari i lopovi

Budući da je carina za uvoz robe bila relativno niska, a i kupovna moć krajišnika Brodske pukovnije je bila na veoma niskom stupnju, krijumčari nisu imali veoma velik izbor proizvoda koje su mogli prevoziti iz Bosne u Slavoniju. Artikal koji je najviše krijumčaren na prostoru Brodske pukovnije bila je sol. Krijumčarenje i prodaja turske soli privlači ponajveću pozornost vojnih vlasti i iziskuje velike organizacijske napore kako bi se krijumčarenje spriječilo. Razlog za to jest što se krijumčarenjem soli narušavao državni monopol na prodaju soli. Stoga je krijumčarenje smatrano za jedan od najtežih prijestupa u Vojnoj krajini. Prijestupnici uhvaćeni u krijumčarenju na području Brodske pukovnije bili su najčešće kažnjavani sa 20 godina zatvora u podrumima tvrđave Brod. Vladalo je opće uvjerenje da su krajišnici na kordonskim stražama bili čvrsto povezani s krijumčarima. *Cordons Instruction* za 6. Babogredsku satnicu od 6. ožujka 1828. bilježi: “mlogo se vidlo da

³⁷ ÖStA, KA HKR 1768., 63-2.

³⁸ HDA Sgk, 1831. Q 36-12.

schilbozi na stražah vatre pale i divane... za što iz one strane prilaze na ovaj način od svitlosti vatre od pošte uklanjaju se i na taj način na drugom mjestu priliku prići dobiju.”³⁹ Da li je na paljenje vatri krajišnike tjerala suradnja s krijumčarima ili tek zima, teško je reći, no trajno nepovjerljivi časnici smatrali su da su njihovi vojnici sastavni dio krijumčarskog lanca. No jedino što su mogli učiniti jest da provode stalnu kontrolu. Provjere su bile dvojake:

- kontrola krajiških kuća kao potencijalnog tržišta za krijumčarenu sol,
- permanentna kontrola kordonske službe.

Vizitacije krajiških kuća pokazale su se kao uspješno sredstvo u sprječavanju krijumčarenja. Časnici su pri vizitacijama pregledavali količinu soli koju je pojedina kuća posjedovala. Ako bi se utvrdilo da u kući ima više soli od količine koju je krajišnik mogao pribaviti u trgovini ili solarskom uredu, bilo je jasno da je sol kupljena od krijumčara. U tom slučaju domaćin kuće bio bi osuđen na fizičku kaznu i izbatinan, a vijest o kažnjavanju čitana u svim satnijama Slavonske vojne krajine kako bi poslužila za opomenu svima.

Granicu su još lakše od krijumčara prelazili lopovi i razbojničke skupine. Kako se čini, oni su koristili činjenicu da je Brodska pukovnija široka svega nekoliko desetaka milja, te su stoga mogli, po potrebi, nakon pljačke pobjeći u Bosnu ili u Provincijal, ili se pak sakriti u gustim krajiškim šumama. Arhivska vrela su puna slučajeva krađa u Bodskoj pukovnici za koje su, u pravilu, okrivljuju “Turci”. No, ako izdvojimo iz te mase slučajeva jedan slučaj, slučaj Ilije Matića i Antuna Mesničića, krajišnika iz Babine Grede, možemo doći do jasnijih zaključaka.⁴⁰ Naime, spomenuta dvojica su 1807. bili na tzv. vodeničkoj straži, isturenom stražarskom mjestu na vodenici na rijeci Savi. Tu su ih napali i vodenicu pokrali “dvojica Turaka”.⁴¹ Uz to njih su se dvojica, kako tvrdi izvor, s Turcima “pomišali”, tj. družili. Vojne vlasti su Matića kaznile s 40 udaraca, a Mesničića s 600 udaraca batinom. Premda kazne i bol izazvana udarcima nisu nevažni, našu pozornost prvenstveno izazivaju oni bezimeni i tek spomenuti “Turcima”, koji su na prilično lagan način došli do brašna te nestali u bespućima Osmanskog Carstva.

Izvor nam, međutim, ne govori tko su zapravo oni budući da su u izvorima vojne provincijencije “Turcima” nazivani svi stanovnici Osmanskog Carstva. Jedino što se valjano može zaključiti jest to da su ti “Turci” došli iz Bosne, tj. iz Gradačačke nahije, koja od Brčkog na istoku do Šamca na zapadu dijeli Savu s Brodskom pu-

³⁹ HDA BS *Cordons Instruction*.

⁴⁰ HDA BS *Befehls Protocoll*.

⁴¹ Isto.

kovnijom Slavonske vojne krajine.⁴² No oni sigurno potječu iz jedne od triju skupina koje žive uz bosansku obalu Save. Navedeni "Turci" mogli su biti Osmanlije, katolici iz Gradačačke nahije ili dezerteri iz Vojne krajine koji su ondje našli utočište. No što je najvjerojatnije?

Suvremeni opis Gradačačke nahije tvrdi da je u njoj "Muhamedanaca prema Krstjanom odveć malo, neznam imali i peti diel, ravna Posavina može se reći bez turakah, istina da ih vazda u selih ima, ali samo da gladne trbuhe nasite, i biednu raju ugnjetavaju".⁴³ No brojnost u ovom slučaju nije presudan faktor, znatno bitnija je činjenica, spomenuta u izvještaju o "zločinu" Ilije Matića, po kojoj su krajišnici razgovarali s lopovima. Premda je i pitanje poznavanja jezika sporno, još je manje vjerojatno da bi se moglo govoriti o spomenutom faktoru "prijateljstva" napadača i krajišnika u slučaju da su napadači bili Osmanlije. Stoga je vjerojatnije da su lopovi bili kršćani, stanovnici bosanske Posavine. Nije nemoguće niti to da su lopovi bili nekadašnji stanovnici Vojne krajine koji su zbog svojih prijestupa bili primorani prebjeći u Osmansko Carstvo, koje su potom koristili kao polazište svojih pljačkaških upada u prostor Brodske pukovnije. Osvrnemo li se na zanemarenu točku optužnice protiv Matića i Mesničića po kojoj su se oni "pomišali" s razbojnicima, ne čini se nemogućim niti to da su se akteri ovog slučaja otprije poznavali, tj. da "Turci" nisu bili nekadašnji krajišnici Babogredske satnije, koji su prebjegli iz Vojne krajine u Bosnu. Budući da su prebjezi takvog tipa koristili činjenicu da je vojnokrajiški prostor u Slavoniji širok maksimalno tridesetak milja, te po potrebi iz Vojne krajine odlazili u Provincijal ili Bosnu, oni predstavljaju grupu koja u potpunosti iskorištava komparativne prednosti slavonske i bosanske Posavine.

Bježanje u Bosnu

No dok je u literaturi ponešto i pisano o krijumčarenju te prijelascima iz Bosne u Slavnoniju, prijelasci u suprotnom pravcu malo su istraženi.

Da je odlazaka u Bosnu bilo, jasno je već po tome što su vojne vlasti radile klasifikaciju prelazaka. Iz Vojne krajine na bosansku stranu su, po zapisima iz pukovnijskih protokola, nedopušteno su prelazile dvije skupine ljudi: dezerteri⁴⁴ i tzv. "ne-

⁴² Od Šamca do Sibirja, tj. do zapadne granice Brodske pukovnije, na bosanskoj strani proteže se Derventska nahija.

⁴³ AOB, kut. 17, sv. 13.

⁴⁴ Dezertiranje je bilo uobičajena pojava u čitavoj Monarhiji, v. Eva H. Balazs, *Hungary and the Habsburgs 1765-1800*, (Budapest 1997.), 247, 248.

znano kuda od kuća pobigli”. Dezerterima su proglašavani odbjegli vojnici, dok su u drugoj skupini bili svi ostali stanovnici krajine koji su bez dopuštenja nadležne komande napustili njezin prostor. Teško je utvrditi točan broj odbjeglih, ali čini se da iz Brodske pukovnije nije bilo većih bjegova.⁴⁵ U protokolima Brodske pukovnije spominje se da se veliko dezertiranje sa njezinog prostora dogodilo 10. siječnja 1821. godine.⁴⁶ Na žalost, nije preciziran točan broj prebjega. Osim navedenog “velikog bijega”, te je godine iz Brodske pukovnije dezertiralo još šestoro krajišnika.⁴⁷ Samo četvoro ljudi napustilo je pukovniju 1820., a petoro 1822. godine.⁴⁸ Konzulat Habsburške Monarhije u Travniku često obavještava da se dezerteri okupljaju u veće skupine i da se zadržavaju neposredno pokraj Save.⁴⁹ Razlozi dezertiranja su raznovrsni, no najčešće su bježali oni krajišnici koji nisu mogli podnositi vojničku stegu i stalna fizička kažnjavanja. Kako se čini, najkritičnija skupina bili su dvadesetogodišnjaci koji su, između ostalog, među prvima uključivani u “maršbataljone” za ratovanja po Europi.

Iz Vojne su krajine bježale i čitave obitelji, koje su predstavnici osmanske vlasti i veleposjednici mamilu povlasticama i niskim porezima. Interes Osmanlija bio je naseliti opustjelu zemlju, a krajiške obitelji željele su se riješiti krajiške stege te života u zadruzi. Obitelj koja bi se naselila na posjed osmanskog veleposjednika dobivala je onoliko zemlje koliko je mogla ašovom prekopati za jedan dan. Iz Babogredske satnije, iz sela Štitara satnije samo u jednom danu, 4. travnja 1783. godine, dezertirala su osmorica graničara, od kojih dvojica s cjelokupnim obiteljima.⁵⁰

Pored odlazaka iz Brodske pukovnije uvjetovanih vojnim i ekonomskim razlozima čest je slučaj bijega mladih djevojaka. Njih je na bijeg tjerao sustav ugovornih brakova uobičajen u Vojnoj krajini. Djevojke su, ne želeći se udati za muškarca kojeg su joj namjenili roditelji, radije odabirale odlazak preko granice. No, obično su se nakon određenog vremena provedenog u selima bosanske Posavine vraćale u svoju satniju. Takav je slučaj Jele Varšić, koja je u “Tursku” pobjegla u studenom 1781. godine, a u Gundince, selo Babogredske satnije, vratila se u svibnju 1783. godine. Za njezin bijeg satnija ju je kaznila s 40 batina,⁵¹ te poslala

⁴⁵ Zato knjiga zapovjedi Babogredske satnije za 1829. godinu bilježi nekoliko velikih bjegova (grupe veće od 200 ljudi) iz Varaždinskog generalata, te iz Ličke pukovnije.

⁴⁶ HDA BS, Knjiga zapovijedi za 1821. godinu.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ HDA BS, Knjige zapovijedi za 1820. i 1822. godinu. Za ostale godine podaci su nepotpuni.

⁴⁹ HDA BS, Knjiga zapovijedi za 1819. godinu.

⁵⁰ HDA BS, Zapisnik 04. 04. 1783.

⁵¹ O fizičkom kažnjavanju žena v. Alexander Buczynski, Organizacija policije i pravosuđa u Vojnoj krajini, *Povijesni prilozi*, 13, (Zagreb, 1994.), 103, 104.

zapovjedništvu pukovnije u Vinkovce na određenje karantene i daljnje kažnjavanje.⁵² Međutim, najsimptomatičniji od svih bjegova mladih djevojaka iz Brodske pukovnije jest onaj djevojke Kate Čobić iz Babine Grede, koji se zbio za vrijeme Relkovićeva zapovijedanja Babogredskom satnijom. Naime, njoj su roditelji, želeći je udati, namijenili mladoženju. Ona je pak, ne želeći se udati za izabranika svojih roditelja, od drugog primila jabuku sa 20 krajcara, što je u ono vrijeme bio znak za pristanak na brak. No kada je vjenčanje s mladoženjom kojeg je ona bila odabrala već tri puta bilo naviješteno u crkvi, odnosno kada su sve pripreme za vjenčanje bile obavljene, Kata je netragom nestala. Kao što je iznenada nestala, djevojka se šest tjedana nakon bijega, na sam Badnjak, vratila. Kata je, ne prošavši karantenu, došla na samu misu polnoćku, tj. došla je u crkvu kada je u njoj najviše ljudi i mogućnost zaraze najveća.

Napustivši prostor satnije bez dopuštenja, Kata Čobić je prekršila vojne odredbe o kretanju u Vojnoj krajini. Stoga je kapetan Relković imao obavezu ispitati je, te joj odrediti kaznu. Pri ispitivanju djevojka je priznala da je pobjegla kada joj je mladoženja zbog kašnjenja na "malo vinčanje"⁵³ opsovao dušu i pamet. Stoga ona više nije htjela poći za njega. Tvrđila je da je pobjegla k rodbini u Piškorevce. Međutim, našla su se dva svjedoka koji su potvrdili da je Kata bila s druge strane granice, u posavskom selu Donja Mahala. Dvadeset udaraca bičem bila je kazna koju joj je odredio satnik Relković, a k tome pukovnijski sud Kati Čobić i njezinoj obitelji određuje kaznu karantene i zabranjuje bilo kakav kontakt s drugim stanovnicima Babine Grede.⁵⁴ Interesantno je, međutim, da su se istovremeno s Katom Čobić u Donjoj Mahali nalazila još barem dva stanovnika Babine Grede, što samo potvrđuje povezanost pučanstva s obala Save.

Bosna nije bila samo mjesto na koje su se sklanjali oni koji se nisu htjeli oženiti. Naprotiv, tamo su mladići iz Brodske pukovnije nerijetko odlazili kako bi se oženili. Tako se u svibnju 1820. godine u Gundince vraćaju trojica, "prije tri godine odbjeglih", krajišnika. Sa sobom su doveli tri djevojke iz bosanskog sela Domaljevac, koje su namjeravali oženiti. Satnija im je dopustila ženidbu, ali im određuje kaznu od po 30 udaraca batinom zato što su dezertirali.⁵⁵

Ovi slučajevi, uz emocionalnu dimenziju, ukazuju na čvrstu povezanost katoličkog stanovništva Brodske pukovnije i Gradačačke nahije, na postojanje pri-

⁵² HDA BS, Zapisnik za 17. 05. 1783.

⁵³ Crkvena priprava za brak.

⁵⁴ HDA BS, Zapisnik 29. 12. 1784.

⁵⁵ HDA BS, Knjiga zapovijedi za 1820.

jateljskih i rodbinskih veza koje nije mogla prekinuti niti pripadnost suprostavljenim carstvima, niti "neprelaznost" sanitarnog kordona.

Na kraju, jasno je da dosada prihvaćano mišljenje da je sanitarni kordon bio neprelazna granica, koja je gotovo hermetički odvajala Habsburšku Monarhiju od Osmanskog Carstva, ne odgovara stvarnom stanju svakodnevice 18. i 19. stoljeća. Konstantna interakcija implicira snažnu nacionalnu, ekonomsku, kulturnu i obiteljsku povezanost pučanstva Brodske pukovnije i Gradačačke nahije, ali također omogućava novo razumjevanje svakodnevnog života stanovnika oko granice Brodske pukovnije i Gradačačke nahije.

Summary

EVERYDAY LIFE ALONG THE BOARDER OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AND THE OTTOMAN EMPIRE. THE MICROCOSM OF THE BROD MILITARY REGIMENT REGION AND GRADAČAC NAHIJA TO THE END OF THE 18th AND THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY

In the paper the author analyses the interaction of the Habsburg Monarchy and Ottoman Empire population, namely the Brod military regiment region and Gradačac nahija (district) as a micro wholiness of the global empires century in the period from the end of the 18th to the middle of the 19th century. The author tries to show that the existing comprehension, the two empires used to be strictly separated entities, does not correspond to the real situation of the mentioned historical period. Nonetheless, there was an intention of the Habsburg and Ottoman authorities to be really like that, therefore the institution of the sanitary cordon from the Habsburg side was established, the everyday life of the population from the left and right bank of the Sava river violated the pictures imagined in the heads of the imperial bureaucrats.

The only activity along the boarder that was not prohibited, but in way encouraged by the low custom fees, was the trade. The author presents the intensity and

the basic forms of the commerce. The commerce between Bosnia and the Brod military region was almost performed over Brod on the river Sava, because there was the only place to cross from one empire into the other one. It was a remarkable trend that the export from Bosnia to the Brod military region was bigger than the export to Bosnia. Particularly it is stressed the "golden age" of the Brod trade when the "Napoleon's continental blockade" against England was violated. Besides the allowed boarder crossings the author stresses also some kinds of the illegal boarder crossings. The violation of boarder crossing regulations were those of refugees, people escaping from one to the other side, smugglers and thieves. An especial attention is given by the author to the refugees from one empire to the other one. Also the problem of refugees from the Ottoman empire to the Habsburg monarchy is discussed within the question of the refugees social status and the Habsburg authorities toward them. The emigration of the Catholic population from the Danube monarchy to the Ottoman empire is stressed in the paper, which is not being researched and just partly spoken of. The author detected two groups of people crossing to the right bank of the river Sava. The first one was with their families that were attracted by the promisses of the Ottoman rulers to come and settle down there. Only some people were known who left the Brod military region. The other group decided to cross the boarder as a solution at the very moment. It is interesting and rather often were the cases of girls' escapes from the Brod military region to the villages of the Bosnian Sava region. The accustomed marriage arrangements done by the parents, not seldom, forced the girls to find a rescue on the other side of the Sava river from a husband they did not want. It is also known that the young men from the Brod military region went to the villages of the Gradačac nahija to find a future wife. It is obvious that they found a shelter with their cousins or friends in the Ottoman empire. All the aforementioned brings to a conclusion that the long prepared and strictly introduced sanitary cordon institution did not succeed completely to set apart the Habsburg Monarchy and the Slavonian military area from Bosnia&Herzegovina, while belonging to an other empire and different system, could not separate the strong family and friendly relations of the people from both banks of the Sava river.